

THE MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION
"1 DECEMBRIE 1918" UNIVERSITY of ALBA IULIA
FACULTY OF HISTORY AND PHILOSOPHY

Ph. D. THESIS

*Morphological Characteristics of Baroque Sculpture in
Vauban Bastionary Fortifications of Transylvania*

SUMMARY

SCIENTIFIC COORDINATOR

PROF. UNIV. DR. Cornel TATAI BALȚĂ

Ph.D. candidate

Danil SABĂU

ALBA IULIA
2014

CUPRINS

ARGUMENT

Capitolul I

SITUAȚIA POLITICO ADMINISTRATIVĂ A TRANSILVANIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA ȘI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

- 1 - Contextul politico-diplomatic al confruntării habsburgo-otomane pentru „moștenirea ungară” la sfârșitul secolului al XVII-lea. Instaurarea administrației austriece în Transilvania
- 2 - Ofensiva austriacă spre sud-estul european. Consolidarea stăpânirii habsburgice în Transilvania
- 3 - Consolidarea administrației habsburgice în Transilvania în timpul lui Carol al VI-lea. Câteva aspecte de ordin militar

Capitolul II

FORTIFICAȚIILE BASTIONARE DIN TRANSILVANIA SECOLULUI AL XVIII-LEA

- 1- Cetatea bastionară de tip VAUBAN „ALBA CAROLINA” de la ALBA IULIA
- 2 - Cetatea bastionară de tip PAGAN de la TIMIȘOARA
- 3 - Cetatea bastionară de tip VAUBAN de la TENAILLE a ARADULUI

4 - Deosebiri ale Cetății bastionare de tip PAGAN a TIMIȘOAREI și Cetății bastionare de tip VAUBAN târziu TENAILLE a ARADULUI față de Cetatea bastionară de tip VAUBAN de la ALBA IULIA

Capitolul III

SCULPTURA BAROCĂ LA FORTIFICAȚIILE BASTIONARE DIN TRANSILVANIA

1 - Introducere

2 - Cetatea bastionară de tip VAUBAN „ALBA CAROLINA” de la ALBA IULIA

a - Porțile Cetății

b - Bastioane și Raveline

3 - Cetatea bastionară de tip PAGAN a TIMIȘOAREI

4 - Cetatea bastionară de tip VAUBAN a ARADULUI

5 - Concluzii

Capitolul IV

MORFOLOGIA SCULPTURII BAROCE LA FORTIFICAȚIILE BASTIONARE DIN TRANSILVANIA

1 - Introducere

2 - Atlanți

3 - Scene mitologice

4 - Sculptură ecvestră

5 - Captivii

6 - Panouri votive și scene de luptă

7 - Virtuțile

8 - Arme și trofee

9- Concluzii

CONSIDERAȚII FINALE

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

SUMMARY

Keywords: Alba Iulia, Alba Carolina, fortification, bastion, Vauban, Habsburgic Empire, Charles VI.

My entire activity in the restoration of historical monuments in the last 24 years and the experience gained as a restaurateur during the conduct of research studies for carrying out the work of consolidation, restoration, reconstruction, preservation and enhancement of the artistic components of the Vauban bastionary stone fortress “Alba Carolina” in Alba Iulia, and performing the works proper made me to resort to all possible sources of inspiration to facilitate the volumetric and anatomical reconstruction as faithful to the original as possible for all the missing parts or for the parts very degraded.

The required rigor for the detailed analysis of the conservation status of each item, either from the statuary groups, singular representations or floral and vegetal motifs, created a clear visual perception of the stylistic analysis.

The information used in the War Archives in Vienna, vintage photos, engravings, medals and numismatic pieces, other stylistic descriptions and sources from *Codex Albrecht*, underlay and facilitated the intervention on the monuments.

My unceasing interest on the success of my works made me to deepen the researches analyzing the iconographic themes used in the execution of the works and also their sources of inspiration from legends and mythology of the ancient Greece, having as iconological based models exceptional works from Central and Western European Renaissance and mature Baroque.

This complex work revealed to me the possibilities to continue and extend the researches and to wish to carry out a study on *Morphological Characteristics of Baroque Sculpture in Bastionary Fortifications in Transylvania*.

The authors of the previous works on modern *Pagan* and *Vauban* bastionary fortifications studied mostly the decoding of the modern times defensive concept that is able to stand against the evolution of the artillery, which the authors succeed more or less to approach for each side of the fortification.

Thus, Gheorghe ANGHEL's study "About the Bastionary Fortification of the Eighteenth Century in Alba Iulia" published in *Apulum* magazine (archeology, history and ethnography) XXIII in 1986, through detailed analysis of Giovanni Morando Visconti's second plane and those of Johan Conrad von WEISS and General BOHN, along with the analysis of the documents in archive and library, manages to explain how the Vauban bastionary fortifications in Alba Iulia were built and the decisive contribution of Marshal Eugene of Savoy at the promotion and implementation of Vauban fortifications in the Empire. The author, through his studies referencing to the *Vauban* fortifications and the bastionary fortifications in Transylvania and Banat of the late eighteenth century, *Sargetia*, 27/1, Deva, 1988 and briefly analysing the document *École du Mars* discovered in Batthyaneum library in Alba Iulia, largely decoded the implementation of *Vauban* system in Transylvania.

Toma GORONEA, in his book "The Bastionary Vauban Fortification of Alba Iulia"(first half of the eighteenth century), Aeternitas Publishing House, Alba Iulia, 2007, continues Gheorghe Anghel's efforts on the history of the bastionary fortification and deepens the research after the discovery of the drawings and plans in Vienna War Archives, unknown

till that date. Of great importance is the discovery of the first draft of Geovanni Morando VISCONTI authenticated by the signature of Marshal Eugene of Savoy. The author, by analyzing the documentary material from the Viennese sources and the document from the eighteenth century, *École du Mars*, succeeded to explain the graphical construction of decoded defensive elements of the three Vauban bastionary systems and the history of the fortifications in Alba Iulia.

Valentin CAPOTESCU, in his work “The Military Bastionary Architecture in Romania” (Volume I) *The Fortress of Timisoara* accomplishes a work with a distinctly character of “[...] architecture and urbanism in which the image prevails and the text is subordinated. [...] The main source of information is the plan, the map, the architecture theory and some items of military equipment, the actual historical data are called to strengthen the planimetric information or to cover the white spots”. The usage of the computer and the execution of some 3D restorations on the development of the Citadel, helps to create images that chronologically succeed each other and visually explain, in an accessible way, the evolution of the Fortification and of its defensive components. At the same time, overlapping of contemporary city with other plans concerning the evolution of the Bastionary Fortification of Timisoara in the eighteenth century until its demolition, seeks to clarify the urban development of the city simultaneously with the Fortress and after 1906, when the Fortress was demolished almost entirely.

Along with these researches that largely succeed to decode the Vauban Bastionary system in Transylvania it distinguishes the study written by Nicolae SABĂU and George FLEȘER “The Baroque Sculpture of the Citadel of Alba Iulia”. This successful study for the first time calls into question the iconographic themes and decorative motifs used in the baroque sculpture of the Citadel. The relevant and detailed analysis

is based on the principles of Bernini sculpture, as well as a condensed analysis of the iconological contingencies which contingents formed the basis of the stylistic analysis of the figurative and decorative sculpture of the Vauban Bastionary Fortress of Alba Iulia. In the analysis performed we can distinguish the political creed of the Habsburg dynasty, that of the descendants of the ancient Roman Caesars. In this context, the authors describe the decorative plastic of the imposing gates of the Fortress, The 3rd Gate, for the glorification of the monarch and for his victories against the Ottoman Empire. The stylistic analysis of the I, II and IV Gates, the bastions and ravelins as well, they succeed to decode the main features of the Austrian Baroque of that period, namely the theatrical, the fantastic and the grotesque. Through my work, I want to first plan the relev and alphabetize my a complete inventory of artistic components, which adorn and complement the elements of the defensive system of the Vauban Bastionary Fortifications “Alba Carolina” in Alba Iulia, thus facilitating in another field of research, a broad technical and stylistic analysis of figurative and decorative sculpture which to allowed a clear structuring of the iconographic sources themes that formed the basis of the plastic concept.

In the second plan, even if they are poor in terms of figurative and decorative sculpture, they extend the study for the Bastionary Citadels of TIMISOARA and ARAD to comprise and to differentiate at the same time, the three bastionary fortifications representative for the historic province of Transylvania.

From a methodological point of view, the study must address to the historical background first, which has favoured the initiation of a comprehensive investment program in the defensive military system of Transylvania by the Austrian Imperial Court, which finally led to the achievement of these three powerful and immense military fortifications.

Secondly, as a stage of research, in order to facilitate a clearer perception of the localization and identification of artistic stone components, in the context of an ordered inventory, an architectural description of the specifics, studied components, which constitute the ensemble of the fortifications for each individually target was asserted. This approach finally resulted in drawing a picture of the main differences that characterize them and at the same time review the chronological data that led to the achievement of these objectives.

The third phase of the research carried out in a comprehensive framework of analysis rigorously requires also the study of the structure, volumetric and architectural affiliation in how to resolve the necessary surfaces for the sculptural decoration. This approach was required to facilitate the systematic deciphering of all the stylistic elements. These early stages of the study levelled and facilitates the systematic and elaborated research of the morphological characteristics.

To understand the complexity of collaboration between the protagonists of the initiation and those of the implementation of a large-scale site like the defensive military fortification of Vauban Bastionary Citadel “Alba Carolina” in Alba Iulia, we must imagine and perceive what it meant to be an artist in an era of a high proliferation of meanings, allegories and metaphors like the Baroque era. Try to do an exercise in empathy and see what it meant to be in command of a beneficiary, which reached topics put in the work to the level of state policy for the purpose of propaganda, almost to the level of detail, in order to print and deliver a “sensus allegoricus” in terms of reporting to the media of the time.

The historical context of the building of these fortifications, appears in an era when Western Europe monarchs dreamed to continued the expansion in Eastern Europe, to eliminate the Ottoman Empire in Europe

in order to gain territory fully unknown to cartographers of the time. That was the time when Charles XII of Sweden, heading towards the disaster at Poltava, intended that after dethroning the king of Poland to conquer Russia, or when the Tsar Peter of Russia, by the military expedition to Azov Sea, was watching the roadmap of his foreign policy, to create a favorable environment in which the main protagonists of European diplomacy on the Hungarian issue, namely the Austrian Empire and the Ottoman Empire, to solve the “Hungarian issue” for good. Resuming the decades-old confrontation turns gradually in the second half of the 17th century, in the Transylvanian issue and the core of the Ottoman–Habsburg dispute becomes the control over the Principality of Transylvania. The Habsburg Monarchy, the master of the German imperial crown, the Bohemian Royal Crown and “Saint Stephen” crown for a long time, highly placed in the Austrian hereditary possessions, knows a spectacular boom, standing out as a great European power and the only one able to control Central Europe. Amid the tense political and military situation, due to the action of the anti-Habsburg opposition of the Hungarian nobility in Hungary and Transylvania, the Austrian Court issued Leopold’s Diploma as the last act of transferring the political power from Transylvania to the Imperial Court. Thus, it was fastened the political status of Transylvania in the Habsburg Empire, and it was established the military and political calendar which created the favorable framework of building a defensive system of fortifications in Transylvania.

This led to the construction in the heart of Transylvania, amid victories over the Ottoman Empire and the suppression of the anti-Habsburg opposition rebellions, of the first military fortification located above the old fortress of Bălgrad. Conceived as a symbol of new master political, administrative, economic and military power of Austria, the imposing Vauban fortification received including name of the Austrian Emperor

Charles VI, namely the city of Carol City(Carlsburg/Karlsburg).

Therefore, the particular strategic importance in terms of location, achieved the favorable background to performed the duties of a multitasking Fortress. I am referring, firstly, to **the defensive role** of the city as a result of the bastionar system of Vauban fortifications, the types of artillery pieces, which the Fortress was endowed with, as well as the size of the troops quartered in the inside of the ramparts. Secondly, the city had **the role of weapons and ammunition depot** for the troop operating in the theaters of operations in Transylvania. Certainly, the result of the gold mining in the Apuseni Mountains was that the existing raw materials in transit were stored between the walls.

The entire ensemble of the fortifications was thought in terms of architectural military purposes but, for example, through the architectural solutions such as the triumphal arches and prismatic aediculae, a solution to the surface for the sculptural decoration in mid-relief, high relief and out of the frame relief was sought.

The architects and the artists developed plans for the entire set of fortifications, exploited to the maximum the interpenetration between the volume of the space and the decorative volume, so that the fine decoration to be complement to the architecture and to enable the development of a large and monumental decorative art program, unprecedented in this dimension to military fortification.

The choosing of the iconographic themes lead to the glorification of the Emperor Carol VI in the Principality of Transylvania but also at the south-east border, where there were the three great empires, the Habsburg Empire, the Ottoman Empire and Tsarist Empire. The goal was one, to suggest the strength and glory of the House of

Habsburg¹.

The decoding of the entire program of the iconographic theme was possible, both because of the rigor required for detailed analysis of the conservation status of each item, either statuary groups, singular representations or floral and vegetal motifs, that revealed and facilitated the clear visual perception on the stylistic analysis, but also due to the development of a methodic inventory and the revealing of all decorative elements. The whole archive as a source of information, such as studies and analyzes underlying the volumetric and anatomical reconstruction, as accurate as compared to the original for all the missing components or for those damaged during the conduct of the comprehensive building program, restoration, conservation and enhancing the artistic components of stone, also facilitated and strengthened this comprehensive program of stylistic description.

I consider that this element constitutes a step forward compared with previous stylistic research.

The iconographic themes used in the program of the sculptural decoration have as inspiring sources legends and mythology of ancient Greece, and the iconological models are based on the exceptional works of the Renaissance and Mature Baroque, from Central and Western Europe. The choice of the iconographic themes leads to the glorification of the iconography of the monarch, suggested in the relationship between art and authority² that by concept of political leadership of the Habsburg empire is identified as the offspring of the ancient Roman emperors. At the base of the work meant to glorify the monarch Carol VI and his descent from the ancient Roman emperors, is the work that establishes the rules of sculptural

1 Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*.

Translation from English by Bianca Rizzoli, București, Humanitas, 2000, p. 197-258.

2 Dorinda Outram, *Panorama Iluminismului*, 387 illustrations, 153 colour. Translated by Simona Ceașu, București, All Publishing House, 2008, p. 208-237.

themes and the symbols they should represent them, namely the *Codex Albrecht*.

“The technicians” of this extensive program of architecture and decorative arts sought forms of expression more conservative. All features of the sculptures made in the gates of the Fortress, the cornices of the bastions and ravelins were “smoothed and suggested”.

The decorative and figurative art of the Citadel, as a result of this approach in the implementation and as part of the complementary architecture, can be considered as having the characteristics of a classical Baroque.

Almost in every work from the Baroque period can be discerned a certain *sensus allegoricus*³. The level of understanding of expression, movement and anatomy of the human body was possible both because Gian Lorenzo Bernini’s genius whose life and work scored a century and especially he defined the characteristics of Baroque and on the progress achieved by psychology of the 17th century, when the problem of passion concerned a large number of philosophers. Biologii stabiliseră primele principii ale fiziognomoniei. Biologists settled first principles of the physiognomy. These developments made a major impression on the figurative arts of the Baroque era. They are subject of some aesthetic commands especially in Italy where art was considered as a mean to express the passions of the soul⁴.

If during the Renaissance the sculpture solved the aesthetic ideal of human physical, ethical and spiritual perfection, surprising a moment in which it captures the motion, the characteristic of Baroque

3 M. Ursuțiu, „Considerații privind registrele arhivelor familiale feudale din Transilvania”, p. 261-277; Nicolae Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, p. 2013.

4 Germain Bazin, *Clasic*, „Baroc și rococo”, p. 16.

is the movement in progress, consumed in time, in its whole magnitude. Feelings and emotions of the characters, their action, tragedy, drama situation, heroic enthusiasm, courage, fear, terror, pain, suffering, despair, joy, anger, affection, calm, are expressed theatrically, exaggerated to the fullest, driven by the state of paroxysm, being a part of life and playing life in its many manifestations. For the reproduction of life, in all its glorious manifestations, the work of Charles Le Brun, *The Theory of Expressiveness*, work that served both as a manual for the sculptors and painters of the Mature Baroque, greatly contributed⁵.

Using the general composition of lines and contrasting plans and details of the arrangement are found chiefly in making of the curtains, curtains that are a characteristic element of the Baroque, which were not used in previous eras. This acquires special values. The way they are made - for example the whirling of the creases - can transmit a state of violence, unrest and tragic passions of the characters that the sculptor represent. The drapery under certain angles and the proper crease, left the body anatomy to be predicted in various ways: at rest, moving, the majesty and theatrical gestures⁶.

Taking full advantage of the winding line of the bodies leads to highlighting the harmony of the muscles of the upper and lower limbs and torso. The struggle of the movement, the plurality of axes that the figure rests are just the distinctive features of the Baroque⁷.

The site of Baroque sculpture of the Vauban Bastionary Fortification of Alba Iulia proves to be unique and unrepeatable in terms of decorative and figurative fine arts represented here. Nowhere in

5 George Oprescu, Manual de istorie a artei barocului, p 29; Germain Bazin, Clasic, baroc și rococo, p. 66

6 Germain Bazin, Clasic, baroc și rococo, p. 33

7 Ibidem, p. 85.

Transylvania, this program has not been used to secular, ecclesiastical or military buildings. Thus, this site did not influence the Baroque sculptural features and the iconographic themes from Greco-Roman antiquity harmonized with the Baroque rule of the XVI, XVII and XVIII century in Transylvania.

From this point of view, both to differentiate, but mostly to put better in value in this particularly important objective, namely the Vauban Citadel, “Alba Carolina” in Alba Iulia in the same framework of analysis we sought to reveals two other important and large bastionary fortifications in Transylvania, poor in artistic components of the stone, namely the Fortress of Timisoara and the Fortress of Arad. And at these objective one can notice the usage of Doric order of Greek and Roman antiquity for rendeing the severe posture of the gates of the fortification, otherwise the general concept applies to all military sites of the time. And these gates were dominated by the Baroque Austrian military mark, but the lack of interest for glorifying the king impoverishes the iconographic theme of the decorative program.

Knowing the historical context that created the favorable achieving of these large sites of the studied building, the analysis of the plans and the features that distinguish them, the abundance stone artistic components that create a vast field of research led, over time, to achieve the sources of information which formed the basis of this study.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Surse inedite:

1. Cetatea bastionară de tip VAUBAN „ALBA CAROLINA” de la ALBA IULIA.
2. Cetatea bastionară de tip VAUBAN de la TENAILLE a ARADULUI.
3. Cetatea bastionară de tip PAGAN de la TIMIȘOARA.
4. *Kriegsarchiv*, Wien, fondul *Inland*, cota C, VI.

Bibliografie generală, în volum:

1. Anghel, Gh., *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972.
2. Anghel, Gh., *Alba Iulia la începutul stăpânirii austriece în Transilvania*, în *Alba Iulia - 2000*, Alba Iulia, 1975.
3. Anghel, Gh., Berciu, I., *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1968.
4. Anghel, Gh., *Fortificații medievale din piatră din sec. XIII-XVI*, Cluj-Napoca, 1986.
5. Anghel, Gh., *De la vechea Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1993.
6. Anghel, Gheorghe; Măhăra, Gheorghe și Anghel, Emilia, *ALBA Ghid turistic al județului*, București, Editura Sport-Turism, 1982.
7. Aricescu, Andrei et alii *Enciclopedia civilizației romane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
8. Bazin, Germain, *Clasic, baroc și rococo*, București, Ed. Meridiane, 1970.
9. Bălcescu, Nicolae, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*, I - II, București, 1960.
10. Belluci, Giovanni Battista, *Nuova invenzione di fabricar fortezze di varie forme*, Venezia, 1598.
11. Berciu, I., Anghel, Gh., *Alba Iulia*, București, 1965.

12. Berciu, I., Popa, Al., Ursu, H., *Cetatea Alba Iulia*, București, 1968.
13. Bernath, Mathias, *Habsburgii și începutul formării națiunii române*, traducere de Marionela Wolf, prefață de Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1994.
14. Birdaș, Em., *Alba Iulia oraș bimilenar*, Sibiu, 1975.
15. Blaga, L., *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, Ed. Științifică, 1966.
16. Borngasser Barbara, *Baroque et Rococo*, Berlin, Feierabend Verlag, 2003
17. Bunea, A., *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900.
18. Bunea, A., *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902.
19. Burckhardt Jacob, *Universul lui Rubens*, București, Ed. Meridiane, 1978
20. Burnichioiu, Ileana, *De la palat la universitate. O istorie vizuală a Palatului Apor*, Cluj -Napoca, Editura Mega, 2009 (album + film).
21. Capotescu, Valentin, *Arhitectura Militară Bastionară în România, vol. I, Cetatea Timișoarei*, Timișoara, Ed. Bastion, 2008.
22. Cattaneo, Pietro di Giacomo, *Architettura*, Venezia, 1554, ediția a II-a, 1567.
23. Cellini, Benvenuto, *Viața lui Benvenuto Cellini scrisă de el însuși*, vol. II, București, Ed. Meridiane, 1989.
24. Ceysson, Bernard; Bresc-Bautier, Geneviève; Fagiolo dell Arco, Maurizio; Souchal, François; *Sculpture vol III, The Great Tradition of Sculpture From The Fifteenth Century to the Eighteenth Century*, Köln, Ed. Taschen, 1996.
25. Chevalier, Jean și Alain, Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, Vol. 1-3, București, Editura Artemis, 1994.
26. Crișan, I. H., *Itinerare arheologice transilvănene*, București, 1982.

27. Cucui, V., *Alba Iulia. Din trecutul și prezentul orașului*, Alba Iulia, 1929.
28. Curinschi - Vorona, Gh., *Istoria arhitecturii în România*, Ed. Tehnică, 1981.
29. Curinschi - Vorona, Gh., *Arhitectură, urbanism, restaurare*, București, Ed. Tehnică, 1996.
30. Daicoviciu, H., *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.
31. Diplich, H., *Die Domkirche in Temeswar*, München, 1972.
32. *Diplomatarium Alvinczianum*, I, Pesta, 1870.
33. Dragomir, S., *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I - II, Sibiu, 1920-1930.
34. Dragomir, S., *Studii și documente privitoare la istoria românilor în anii 1848 – 1849*, vol. I - III, Cluj, 1946.
35. Drăguț, V., *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976.
36. Drăguț, V., *Arta românească*, București, Ed. Meridiane, 1982.
37. Drăguț, V., *Arta Brâncovenească*, București, Ed. Meridiane, 1971
38. Economu, C., *Alba Iulia. Itinerar turistic*, Alba Iulia, 1939.
39. Entz, G., *A gyulafehérvári székesegyház*, Budapesta, 1958.
40. Entz, G., *Erdelyi építészet a 11-13. Században*, Cluj-Napoca, 1994.
41. Fabini, Hermann, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, I-II, Sibiu, Ed. Monumenta, 1998.
42. Fagiolo, Maurizio, *Le Bernin*, Milan, Scala, 2003
43. Fehervari, M., *Călăuza orașului Alba Iulia și a județului Alba*, Alba Iulia, 1934.
44. Fleșer, Gheorghe, *O istorie urbană ilustrată*, Ghimbav, Ed. Haco Internațional, 2008.
45. Florea, Vasile, Szekely, Gheorghe, *Dicționar de artă universală*, București, Chișinău, Ed. Litera Internațional, 2002

46. Frontisi, Claude, *Istoria vizuală a artei*, București, Ed. RAO, 2003
47. Garas, K., *Magyarországi festészet a XVIII. Században*, Budapest, Académiai Kiadó, 1995.
48. Ghiorghiu, T., Octavian, *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, Ed. Tehnică 1985.
49. Gibson, Clare, *Semne și Simboluri*, Oradea, Ed. Aquila, 1993
50. Goronea, Toma, *Fortificația Bastionară de tip Vauban de la Alba Iulia*, Alba Iulia, Ed. Aeternitas, 2007.
51. Gorun, Gheorghe, *The instauration of Austrian domination in Transylvania. A case of European Integration*, în vol. Laura Stanciu, Cosmin Popa Gorjanu (ed.), *Transylvania in the Eighteenth Century. Aspects of Regional Identity*, Cluj- Napoca, Mega Publishing House, 2013.
52. Grimarel de, *Fonctions des généraux on l'art de conduire une Armée et Architecture Militaire*, Haga, 1710.
53. Hempel, E., *Baroque Art and Architecture in Central Europe*, Londra, 1965.
54. Hitchins, K., *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1987.
55. Hollingsworth, Mary, *Arta în istoria umanității*, București, Ed. RAO, 2004
56. Ionescu, Gr., *Istoria arhitecturii în România*, II, București, Ed. Academiei, 1965.
57. Ionescu, Gr., *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, Ed. Academiei, 1982.
58. Iorga, N., *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I-II, Vălenii de Munte, 1908-1909.
59. Iorga, N., *Istoria românilor*, VI, București, 1938.
60. Iorga, N., *Istoria lui Mihai Viteazul*, I-II, București, 1979.
61. Izzo, Johann Baptist, *Elementa Architecturae Militaris*, Vindobona,

- 1765.
62. Josan, N., *Muzeul Unirii Alba Iulia*, București, 1985.
 63. Klima, H., *Guvernatorii Transilvaniei (1774-1867)*, Sibiu, 1943.
 64. Kovari, L., *Erdelyi epiteszeti emlekei*, Cluj, 1866.
 65. Köpeczi, Béla, Várkonyi, Ágnes R., *II. Francis Rákóczi*, Budapest, Editura Gondolat, 2004.
 66. Kutschera, R., *Guvernatorii Transilvaniei (1691-1774)*, Sibiu, 1943.
 67. Lorini, B., *Della Fortificazione*, Venezia, 1596.
 68. Lupaș, M., *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939.
 69. Lupicini, Antonio, *Della architettura militare*, Firenze, 1582.
 70. Maggiorotti, L. A., *Architetti e architetture militari*, Roma, 1936.
 71. Maior, P., *Istoria bisericii românilor*, I, București, Ed. Viitorul Românesc, 1995.
 72. Martin, John Rupert, *Barocul*, București, Ed. Meridiane, 1982.
 73. Mocean, Ioan și Cenar, Ioan, *Județele patriei Alba*, București, Editura Sport-Turism, 1980.
 74. Moisescu, C., *Arhitectura românească veche*, E București, d. Meridiane, 2001.
 75. Matsche, Franz, *Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI: Ikonographie, Ikonologie und Programmatik des „Kaiserstils“*, Berlin, New York, 1981.
 76. Mitru, Alexandru, *Legendele Olimpului*, București, Ed. Biblioteca Pentru Toți, 1983.
 77. Mrazek, Wilhelm, *Ikonologie der barocken Denckmalerei*, Viena, 1953.
 78. Nagy, B. M., *Reneszánsz és Barokk Erdélyben*, București, Ed. Kriterion, 1970.
 79. Nagy, B. M., *Várak, Kastélyoc, udvarházak, ahogy, a regiek láttak*, București, Ed. Kriterion, 1973.

80. Nagy, B. M, *Stilusok, művek, mesterek*, București, Ed. Kriterion, 1977.
81. Nicolescu, C., *Case conace, și palate vechi românești*, București, Ed. Meridiane, 1979.
82. Niedermaier, P., *Siebenbürgische Städte*, București, Ed. Kriterion, 1979.
83. Oppenheimer, Wolfgang, *Prinz Eugen von Savoyen: Feldherr und Baumeister*, Wien, Amatheea Verlag, 2010.
84. Oprescu, George, *Manual de istorie a artei barocului*, București, Ed. Meridiane, 1985.
85. Oprescu, George, *Manual de istoria artei, Secolul al XVIII-lea*, București, Ed. Meridiane, 1985
86. Opreș, I., *Ocrotirea patrimoniului cultural*, București, Ed. Meridiane, 1986.
87. Opreș, I., *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988.
88. Outram, Dorinda, *Panorama Iluminismului*, cu 387 ilustrații, 153 color. Traducere Simona Ceaușu, București, Editura All, 2008.
89. Pagan, Blaise François, *Traité de Fortifications*, Paris, 1645.
90. Papacostea Ș., *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*, București, Ed. Academiei, 1971.
91. Pascu, Șt., *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1968.
92. Pascu, Ștefan, Marica, Viorica; Țoca, Mircea, Wagner, Rudolf, *1850 Clujul Istoric – Artistic*, Cluj-Napoca, Ed. I.P. 1974.
93. Pascu, Șt., *Voievadatul Transilvaniei*, I-III, Cluj-Napoca, 1971-1986.
94. Petrov, V. Gh., *Vechea Mitropolie a Bălgradului*, Cluj-Napoca, Ed. Nereamia Napocae, 2002.

95. Piombanti, Giuseppe, *Guida storica ed artistica della città e dei dintorni di Livorno*, Livorno, Forni, 1903.
96. Popescu, M., *Orașe și cetăți din Transilvania*, București, Ed. Casa Școalelor, 1943.
97. Pop, V., *Armenopolis oraș baroc*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002.
98. Porumb, M., *Pictura românească din Transilvania*, I, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1981.
99. Porumb, M., *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII-XVIII*, București, Ed. Academiei Române, 1998.
100. Porumb, Marius, *Un veac de pictură românească în Transilvania, secolul XVIII*, București, Editura Meridiane, 2003.
101. Pteancu, Alexandru C. et alii, *Minerva Enciclopedia Română cu peste 1000 clișee în text, 100 hărți simple, 10 hărți în color și 50 planșe artistice*, Cluj, Ed. Comitetului de Redacție al Enciclopediei Române, 1929.
102. Prodan, David, *Răscoala lui Horea*, vol. I-II, București, 1979.
103. Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984.
104. Rieger, Christiani, *Universae Architecturae Militaris*, Vindobona, 1758.
105. Rolf, Walter, *Wirtschaftsgeschichte. Vom Merkantilismus bis zur Gegenwart*, 4. Aufl., Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 2003.
106. Rusu, A. A., Pascu Hurezan, G., *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999.
107. Sabău, N., *Sculptura barocă în România*, București, Ed. Meridiane, 1992.

108. Sabău, N., *Maeștrii italieni mell'architettura religiosa Barocca della Transilvania/Maeștrii italieni în arhitectura religioasă barocă din Transilvania*, București, Ed. Arabat, 2001.
109. Sabău, N., *Metamorfoze ale barocului transilvănean, vol. I, Sculptura*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2002.
110. Sabău, N., *Metamorfoze ale barocului transilvănean, vol. II, Pictura*, Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2005.
111. Sauveur, Joseph, *Le Grand Dictionnaire Historique ou le Mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*, Tom 7, Paris, 1748.
112. Sebéstyén, Gh., Sebéstyén, V., *Arhitectura Renașterii în Transilvania*, București, 1963.
113. Szekfű Gyula, *Magyar történet IV.* (Istoria ungară, vol. IV) Budapest, 1943.
114. Sheperd, Rupert și Rowena, *1000 de simboluri. Semnificația formelor în artă și mitologie*, Oradea, Ed. Aquila, 1993.
115. Șincai, Gh., *Opere, Hronica românilor*; III, București, Ed. Științifică 1969.
116. Tapie, Victor-Lucien, *Barocul*, București, Ed. Științifică, 1969.
117. Tatai-Baltă, C., *Interferențe cultural-artistice europene*, Blaj, Ed. Astra, 2003.
118. Tatai-Baltă, C., *Gravuri în lemn de la Blaj (1750-1830)*, Blaj, Editura Eventus, 1995.
119. Tatai-Baltă, C., *Pagini de artă românească*, Blaj, 1998.
120. Tatai-Baltă, C., *Ipostaze cultural artistice*, Alba Iulia, Ed. Altip, 2007.
121. Tatai-Baltă, C., *Caleidoscop artistic*, Alba Iulia, Ed. Altip, 2013.

122. Tatai-Baltă, Cornel, Fărcaș Ioan, *Iconostasul catedralei greco-catolice „Sfânta Treime” din Blaj (sec. XVIII)*, Alba Iulia, Ed. Altip, 2011.
123. Tatay, Anca Elisabeta, *Xilogravura de la Sibiu (sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Alba Iulia, Ed. Altip, 2007.
124. Tatay, Anca Elisabeta, *Tradiție și inovație în tehnica și arta ilustrației cărții românești tipărite la Buda (1780 – 1830)*, Alba Iulia, Ed. Altip, 2010.
125. Tatay, Anca Elisabeta, *Din istoria și arta cărții românești vechi: gravura de la Buda (1780 – 1830)*, Cluj Napoca, Ed. Mega, 2011.
126. Tautscher, Anton, *Wirtschaftsgeschichte Österreichs*, Berlin, Duncker&Humblot, 1974.
127. Tietze-Conrat, E., *Österreichische Barockplastik*, Ed. Kunstverlag Anton Schroll & CO GM/BH Wien, 1920.
128. Toman Rolf, *Baroque, Architecture, Sculpture, Painting*, Köln, Konemann, 1998.
129. Tóth I., Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697–1792*, traducere de Maria Someșan, București, Editura Pythagora, 2001.
130. Tremmel, Franz, *Wirtschafts - und Sozialgeschichte Österreichs. Von den Anfängen bis 1955*, Wien, Franz Deuticke 1969.
131. Țoca, M., *Clujul baroc*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1983.
132. Tudor, Dumitru, *Enciclopedia civilizației romane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
133. Vasari, Giorgio, pictor și arhitect din Arezzo, *Viețile celor mai de seamă pictori, sculptori și arhitecți*, vol. I, București, Ed. Meridiane, 1962.

134. Vauban, Pretre (Sebastien) Seigneur de, *Traité de l'attaque et de la défense des places*, Haga, 1737.
135. Vauban, Pretre (Sebastien) Seigneur de, *Mémoire pour servir d'instruction dans la conduite de sièges et dans la défense des places*, Leiden, 1740.
136. Văetiși, Atanasia, *Arta brâncovenească*, București, Ed. Noi Media Print, 2006.
137. Vătășianu, V., *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, București, Ed. Academiei, 1959.
138. Vătășianu, V., *Arta în Transilvania de la începutul secolului al XVII-lea până în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Istoria artelor plastice în România*, II, București, 1970, p. 173-196.
139. Vătășianu, V., *Istoria artei europene. Arta din perioada Renașterii*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000.
140. Velescu, O., *Cetăți țărănești din Transilvania*, Ed. Meridiane, București, 1964.
141. Veress, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I-VIII, București, 1929.
142. Villari, R., *Omul Baroc*, Iași, Ed. Polirom, 2000.
143. Zölner, Erich, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, București, Ed. Enciclopedică, 1977.
144. Academia Română, Institutul de de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, București, Ed. Univers Enciclopedic, 1988.
145. *** *Călători străini despre Țările Române*, IX, București, Ed. Academiei Române, 1997.
146. *** *Documente privind Istoria României*, C – Transilvania, București, Ed. Academiei, 1951-1955.
147. *** *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, București,

- Ed. Meridiane, 1970.
148. *** *Istoria României*, II-III, București, Ed. Academiei, 1964.
149. *** *Istoria românilor*, VI, București, Ed. Enciclopedică, 2002.
150. *** *Studii de istorie a artei*, sub redacția lui Mircea Țoca, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982.
151. Wandruszka, Adam, Urbanitsch, Peter, (Hrsg.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Bd. I., *Die wirtschaftliche Entwicklung*, Hrsg. von Alois Brusatti, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1973.
152. Wolff, Larry, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*. Traducere din engleză de Bianca Rizzoli, București, Humanitas, 2000.

Bibliografie specială, în periodice:

1. Anghel, Gh., „Biserica din Maieri și Mitropolia lui Mihai Viteazul”, în *Studii și articole de istorie*, IX, 1976, p. 233-234.
2. Anghel, Gh., „Considerații generale privind tipologia cetăților medievale din România din secolul al XIII-lea până la începutul secolului al XVI-lea”, în *Apulum*, 19, 1981, p. 151-162.
3. Anghel, Gh., „Despre fortificația bastionară din secolul al XVIII-lea de la Alba Iulia”, în *Apulum*, 23, 1986, p. 245 – 248.
4. Anghel, Gh., Goronea, T., „Primul proiect al fortificației bastionare din Alba Iulia întocmit de inginerul Giovanni Morando Visconti în anul 1714”, în *Apulum*, 36, 1999, p. 289-298.
5. Anghel, Gh., „Noi descoperiri arheologice în legătură cu așezarea feudală timpurie de la Alba Iulia”, în *Apulum*, 7/1, 1968, p. 469 – 483.
6. Anghel, Gh., „Vauban și fortificațiile bastionare din Transilvania și

- Banat de la sfârșitul secolului al XVII-lea”, în *Sargetia*, 27/1, 1998, p. 555-559.
7. Balogh, J., „Olasz tervrajzok és hazai későrenaissance épületeiké”, în *Magyarországi Reneszansz és Barokk*, Budapesta, 1975.
 8. Barițiu, G., „Apulum, Alba Iulia, Belgrad în Transilvania”, în *Analele Academiei Române. Memorii și notițe*, seria II, tom VIII, secția II-, București, 1887.
 9. Borbely A., „Erdélyi városok Kepeskonyve 1737-bol”, în *Erdelyi Muzeum*, XLVIII, 1943, fasc. 2.
 10. Decei, A., „Giovanandrea Gromo, Compendio di tutto il regno posseduto dal Re Giovanni Transilvano ed di tutte le cose notabili d'esso Regno, (sec. XVII)”, în *Apulum*, 2, 1943 - 1945, p. 140-214.
 11. Dragomir, S., „Mormântul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală de la Alba Iulia”, în *Analele Academiei Române*, seria Istorie, III, tom XXI, București, 1939, p. 483 - 498.
 12. Gerö, L., „Die Entwicklung der europäischen Festungsbauten in XVI - XVII Jahrhundert”, în *Acta Technica*, 77, 1974.
 13. Goronea, Toma, Tatai-Baltă, Cornel, „Palatul Apor. Analiză istorico-arhitecturală”, în *Patrimoniul Apulense*, VII-VIII, 2008, p. 319-343.
 14. Höller, A., „Augusta Carolinae Virtutis Monumenta seu Aedificia a Carolo VI. Imp. Max. P(ater). P(atriae). Per Orbem Austriacum Publico Bono posita”, în vol. Franz Matsche, *Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI*, Berlin, New York, 1981.
 15. Hulea, E., Streitfeld, Th., „Stampe din secolul al XVIII-lea privitoare la orașele Alba Iulia și Sebeș”, în *Apulum*, 6, 1976, p. 663-673.
 16. Kovacs, A., Țoca, M., „Arhitecți italieni în Transilvania în cursul sec. Al XVI-lea și al XVII-lea”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, 2/1973, p. 86-93.
 17. Kovacs, A., „Observatorul astronomic de la Batthyaneum - Alba Iulia”, în *Ars Transsilvaniae*, II, 1992, p. 29 - 46.

18. Kovacs, A., „Colegiul Academic de la Alba Iulia”, în *Ars Transsilvaniae*, IV, 1994, p. 35 - 47.
19. Marcu, D., „L'ensemble de la forteresse d'Alba Iulia. Das Ensemble der Festung Alba Iulia – Karlsburg”, în *Denkmaler in Rumänien*, ICOMOS – Deutschland, 1995, p. 23 - 29.
20. Mârza, I., „Augustin de Gerando despre Alba Iulia”, în *Apulum*, 8, 1970, p.197-214.
21. Moga, I., „Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul al XVIII-lea”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VII, 1936-1938, p. 86-105.
22. Moiescu, C., „Considerații asupra tipologiei monumentelor dispărute ale Mitropoliei Bălgradului”, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, tom 19, 1972, nr. 2, p. 101-116.
23. Popa, T., „Românii din județul Alba în veacurile XII – XV”, în *Apulum*, 2, 1943-1945, p. 102-139.
24. Rusu, M., „Castrul roman Apulum și Cetatea feudală Alba Iulia”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, XXII, Cluj-Napoca, 1979, p. 47 – 70.
25. Sabău, N., Fleșer, Gh., „Sculptura barocă a cetății din Alba Iulia”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, XXIII, 1980, p. 123-186.
26. Sabău, N., „Prolegomena la iconografia sculpturii baroce din Transilvania”, în *Studii de Istoria Artei*, Cluj-Napoca, 1982, p.176-215.
27. Sabău, N., „Alcuni maestri italiani nella Transilvania del Settecento”, în *Ars Transsilvaniae*, II, 1992, p. 5 - 28.
28. Sabău, N., „Două fântâni arteziene din perioada barocului din Transilvania”, în *Ars Transsilvaniae*, III, 1993, p. 121-125.
29. Șerban, I., „Un monument de arhitectură gotică din cetatea Alba Iulia: Biserica Bathori”, în *Apulum*, 15, 1977, p. 313-334.

30. Șerban, I., *Câteva considerații privind "casa episcopului românilor" din Alba Iulia (1581)*, în *Apulum*, 19, 1981, p.189-194.
31. Șerban, I., „Elemente de tradiție bizantină în arhitectura Bisericii ortodoxe Maieri II din Alba Iulia”, în *Studii de istoria artei*, Cluj-Napoca, 1982, p. 216 - 232.
32. Tatai - Baltă, Cornel, „Le baroque dans la gravure sur bois de Blaj”, în *Ars Transsilvanie*, II, 1992, p. 77 - 91.
33. Tatai - Baltă, Cornel, Mârza, Iacob, „Cărți cu ilustrații de Rubens în Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia”, în *Revista muzeelor și monumentelor. Muzeu*, XXV, nr. 3, 1998, p.76 - 89.
34. Tatai-Baltă, Cornel, „Le baroque dans la gravure sur bois de Blaj”, în *Ars Transsilvaniae*, II, 1992, p. 77 -91
35. Ursuțiu, M., „Considerații privind registrele arhivelor familiale feudale din Transilvania”, în *Biblioteca și Cercetarea*, nr. 4, 1980, p. 261 – 277.
36. Vocolka, Karl, „Glanz und Untergang der Höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat”, in *Österreichische Geschichte 1699-1815*, Hg. Von Herwig Wolfram, Wien, Ueberreuter, 2001, p. 323-387.

Articole Internet:

1. <http://ro.wikipedia.org/wiki/Cetatea-Aradului>, accesată în 15 martie 2014.
2. <http://art-historia.blogspot.com/2010/11/timisoara-austriaca.html>, accesată în 18 martie 2014.
3. [ro.wikipedia.org/wiki/Armata-romană](http://ro.wikipedia.org/wiki/Armata-roman%C3%A1), accesată în ianuarie 2014.
4. www.webdex.ro/online/dictionar/curbeta, accesată în 26 februarie 2014.
5. <http://www.prouerbe.ro/monumente/cetatea-aradului>, accesată în 26 februarie 2014.